

„Го заштитија нашето“: етнографија и антропологија на нематеријалното културно наследство во р. Македонија
Ивана Лазеска, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, Република Македонија

Апстракт: Истражувањето на нематеријалното културно наследство од гледиштето на етнологијата и антропологијата во светски рамки со одвива неколку децении наназад, но во последните десетина години овие истражувања значително се поинтензивни и во Р. Македонија. Преку разгледувањето на Конвенцијата за заштита на нематеријалното културно наследство на УНЕСКО, Законот за заштита на културно наследство на Република Македонија и преку теренските истражувања може да се согледа она што за „обичниот“ човек во Македонија значи нематеријално културно.

За интересот за нематеријалното културно наследство и за неговата заштита, ме поттикнаа две работи. Тоа беа штипскиот обичај „Четрсе“ (кој се практикува на верскиот празник Св. Четириесет Маченици на 22 март) и орото Копачка од пијанечкото село Драмче кои во 2013, односно 2014 година, станаа дел од репрезентативната листа на УНЕСКО за нематеријално културно наследство. Оваа вест предизвика кај мене да добијам впечаток дека институциите кои се овластени за заштита на културно наследство во Република Македонија започнале навидум сериозно да се занимаваат со истражување, заштита, презентација и промоција на нематеријалното културно наследство. Интересен е податокот дека Р. Македонија е една од земјите со најмногу ратификувани конвенции кои се однесуваат на културното наследство, а се предложени од страна на УНЕСКО. Исто така, Р. Македонија се приклучи кон земјите во светот кои се залагаат за нов пристап во заштитата на културното наследство и тоа веднаш после Хрватска, Македонија е втора европска држава, а осумнаесета во светот која ја ратификуваше Конвенцијата за заштита на нематеријалното културно наследство на УНЕСКО.

Зачувувањето на нематеријалното културно наследство на народите низ светот е една од најважните задачи кои пред целата меѓународна заедница ја постави УНЕСКО со усвојувањето на Конвенцијата за заштита на нематеријално културно наследство од 2003

година. На Балканот, во југоисточна Европа, каде културите и народите се меѓусебно испреплетени, оваа задача е исклучително осетлива и бара сериозен практичен и теоретски пристап во дефинирањето и планирањето на процесот на евидентирање и заштита на наследството.

Интересот на антропологијата за културното наследство не е повеќе само во рамките на барањето општи етнолошки модели на човечка организација, туку тие се прошириле и во тековните дебати за глобализираните човечки комуникации, економска размена и политички приврзаници. Културното наследство се изучува во антропологијата не само поради еволутивната и интракултурната значајност, туку поради важноста за преговори со останатите луѓе, заштита на ранливи заедници, бранење на културни идентитети, поврзување на културата со развојот и наоѓање на ефективни патишта кон одржливост. Според ова, антропологијата денес се занимава со нови општествени форми на интрасубјективни односи. Со оглед на овие теми, полесно е да се разбере односот на антрополошките истражувања во програмата на културниа политика, специфична за заштитата на нематеријалното културно наследство.

Конечно, нематеријалното културно наследство е живо наследство, наследство кое се случува во сегашноста, во кое се препознаваат неговите наследници. Тоа не претставува само наследна традиција, туку, пред сè, претставува современа манифестација. Кога наследството ја зголемува вредноста на заедницата, тоа започнува да и служи на државата. Доколку го имаме ова на ум, се чини дека е неизбежно да се земе во предвид поимот за владеење во релација со власта. Работата во политичката антропологија сугерира истражување на конструкциите и моделите на легитимните авторитети. Како што предложил Марк Оже (Marc Auge), во односите со институционализираната моќ, треба да се истражуваат и истражувачите. Културните форми и активности се развиени од владите како дел од социјалните менаџерски програми. Тие очигледно се отвор помеѓу власта и заедницата, дефинирани од многу форми на непостојаност.

Законот за заштита на културно наследство е основна нормативна рамка, според која се остварува заштитата на културното наследство во Република Македонија. Како

системски закон, опфаќа прашања што се од значење за единството на системот на заштита на културното наследство, како и прашања што се заеднички за повеќе сродни или различни видови културно наследство и правни институти и процеси за функционирање на оваа област. Иако Република Македонија ја стекна својата независност во 1991 година, како самостојна република, таа немаше преземено никаков конкретен чекор во форма на закон за заштитата на културното наследство сè до 2004 година. Па така, Законот за заштита на културно наследство за прв пат во Службен весник на Република Македонија е излезен на 02.04.2004 година. Како главна карактеристика на овој закон, но и на останатите закони на Република Македонија кои се донесени по осамостојувањето на државата, е „препишувањето“ од западноевропските закони и генерално е во согласност со заложбите на Република Македонија за влез во Европската Унија. Колку ова „препишување“ на законот се вклопило во целиот македонски институционален систем, и колку помага или одмага во извршување на практичната работа на заштитата на културното наследство ќе биде претствено во понатамошниот дел од овој труд.

Најпрво, за да можеме да го разбереме целкупниот процес на заштита на културното наследство ќе се обидам го разберам Законот за заштита на културно наследство донесен во 2004 година и е во сила сè до денес.

Дефинирањето на културното наследство е клучно во овој закон и има точно утврдено значење. Уште на самиот почеток на дефиницијата, се воочува дека во законот ќе се прави јасна дестинкција помеѓу материјалните и нематеријалните добра. Од поглед на истражувач кој е засегнат за нематеријалното културно наследство, ќе напомени дека овој закон е можеби на добар пат бидејќи со направената разлика на културното наследство како материјално и нематеријално, законот го препознава постоењето на едно вакво наследство кое со години наназад не го добивало заслуженото внимание. По препознавањето и разбирањето, следните логични чекори би биле истражување и заштита. Исто така, значи дека досегот на заштита е проширен и врз категоријата *добра* кои што дотогаш не биле предмет на заштита. Очигледно е дека станува збор за нов национален модел на заштита од дотогашниот, каде што природата на самите добра не игра никаква улога во поглед на нивниот правен третман како заштитени добра. Предметниот поим не опфаќа кои било материјални и нематеријални добра од културно и историско значење,

туку само тие што се наоѓаат под соодветен правен режим, воспоставен заради нивната заштита и користење.

Неопходно е да се напомене и изразот *заштитено добро* (анг. *Protected property*) кој е генерирачки поим со правно и со техничко значење. Како таков, тој претставува една апстракција, што е плод на теориската глобализација направена со цел да се профилира претпознатлив модел за глобално препознавање на односот кон одделни категории добра. Па така предметниот поим, несомнено, е прифатлив поради неговата функционалност. Самиот негов израз е доста сугестивен, со него не само што се изразува, туку и се нагласува суштинската разлика наспроти оние категории добра што го немаат истиот статус, т.е не претставуваат заштитени добра. Како општа категорија, самиот поим подразбира исклучително широка и разгранета номенклаура содржини за кои државата пропишува посебен правен режим и обезбедува различни видови правна, физичка или техничка заштита.

Понатаму во законот се прави основна поделба на културното наследство, кое според неговите *својства* се дели на: **недвижно**, **движно** и **духовно**. Според неговото *значење* се дели на културно наследство од особено и од друго културно и историско значење (или значајно културно наследство). Поделба е направена и врз *степенот на загрозеност*, па така постои **незагрозено** и **загрозено** (културно наследство во опасност) културно наследство. Во поделбата на културното наследство според својствата недвижното и движното се она што го прават материјалното културно наследство, додека духовното, всушност е нематеријалното културно наследство. Според законот, основна цел на заштитата на културното наследство е зачувувањето на културното наследство во изворна форма, создавање на поповолни услови за опстанок на културното наследство и за задржување на интегритетот на сите податоци што тоа ги носи во себе како сведоштво, извор или своевиден документ, ширење на сознанија за вредностите и значењето на културното наследство и за неговата улога во културната идентификација и оспособување на културното наследство според неговата намена и значење, да служи за задоволување на културните, научните, едукативните, естетските, верските, економските, туристичките и другите потреби на граѓаните и на општеството. Оперативната цел на заштитата на културното наследство е преземање на активности за спречување на дејствија, појави и влијанија со кои се врши или може да настане оштетувања, уништувања, растурање,

исчезнување, деградирање и противправно присвојување на културното наследство. Како крајна цел на заштитата на културното наследство е пренесувањето на истото на идните генерации.

Прашањето околу тоа како би се заштитувало културното наследство, односно нематеријалното културно наследство, во овој закон се одговара доста обемно, но не и конкретно. Па така, би се вршеле дејности од областа на културата што во целост или делумно се однесуваат на заштитата на определен вид културно наследство, потоа би се вршеле управни, стручни и други работи на заштита што се од значење за остварување на функциите на државата и правата и должностите на граѓаните и правните лица во врска со културното наследство, организирање мрежа на специјализирани служби и постојани советодавни и координативни тела за заштита, како на национално така и на локлано ниво, утврдување на национална стратегија за заштита и нејзино ефикасно спроведување, развивање на свест за значењето на културното наследство и опасностите на кои е изложено и потребата од неговата заштита, изградување и унапредување на компатибилен информативен систем за културно наследство и негово поврзување со специјализираните и општите системи и мрежи на национално и меѓународно рамниште, меѓународна помош, соработка и заштита на националното културно наследство и стимулирање на невладините организации и приватните иницијативи за заштита и користење на културното наследство¹.

Конкретно за заштитата на нематеријалното културно наследство е одвоена една дополнителна ставка, а тоа е дека заштитата на културното наследство се остварува и со изработување и чување на записи за него, како и со поттикнување на негово пренесување во изворните и другите средини. Едно е јасно дека со изработување и чување на записи од нематеријалното културно наследство тоа не се заштитува во целост. Можеби тоа е само првиот чекор, од долгиот пат кој треба да се помине за да еден обичај, песна, празнична прослава, танц да се заштити од заборава. Што се однесува за поттикнувањето на пренесување на нематеријалното културно наследство, воопшто во овој закон не е посочено со кои мерки би се поттикнал тој процес, а не би била далеку од вистината доколку кажам дека во практичната работа на луѓето кои се овластени да го применуваат овој закон, не е превземен некој конкретен чекор.

Нематеријалното културно наследство е поделено на три видови и тоа:

- **Фолклорни добра** како обичаи, обреди, преданија, умотворби, народни песни, приказни, легенди, пословици, гатанки, танци, игри, стари и ретки занаети, традиционални вештини и други изрази од нематеријалното народно творештво.
- **Јазикот** како литературен односно стандарден јазик и негово писмо, како и локалните говори на ист јазик (дијалекти)
- **Томоними** како имиња на езера, реки, извори и други водени објекти (хидроними) градови, села и други населби (оиконими), природни или административни подрачја (хороними), патишта (дромоними), земјоделски просторни објекти (агроними), планини и други објекти на природата поврзани со шума (дендроними) и други изворни, локални и официјални називи што се предметни за топонимијата на Република Македонија².

Од горенаведените видови на нематеријалното културно наследство, всушност сите се елементи на материјалната и духовната култура. Социјалната култура која нераскинлив дел од живеењето на еден народ и која е мошне специфична во многу делови од светот, па и во Македонија како да е ставена под тепих. Причините за ваквиот пропус во овој закон можат да бидат многубројни, но последицата е јасна. Многу од социјалните практики исчезнуваа, а и роднинските односи и терминологиите сè повеќе го губат своето значење или пак едноставно се забораваат.

Законот за заштита на културното наследство теоретски е доволно оформен и ги опфаќа сите позначајни ставки околу заштитата како на пример категории на културно наследство според кое се дели на културно наследство од особени значење и исклучително културно наследство, потоа ги опфаќа инструментите за заштита, се посветува внимание и на националниот регистар на културно наследство и стекнување на меѓународен статус.

Она што фрла сенка врз овој закон е практичното спроведување на истиот, но не и само тоа. Тука се и сите оние национални или меѓународни листи на кои се впишуваат елементите на нематеријалната култура со цел да се заштитат, па се добива впечаток дека ако некој елемент не е дел од некаква листа, тој како да не го носи значењето и тежината

на нематеријално културно наследство, па оттука и не заслужува да биде заштитено. Во реалноста е невозможно сите нематеријални културни добра да бидат впишани во националната листа на културно наследство на Р.Македонија, или пак на репрезентативната листа на УНЕСКО, па го поставувам прашањето што се случува со нематеријалните културни добра чие име не се наоѓа на некаква листа?

Бележки:

¹ Закон за заштита на културно наследство, Сл. весник на Р Македонија” бр.20/04 од 02.04.2004 година.

² Исто.